

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۳۱۵۵

در غم یار، یار بایستی
یا غم را کنار بایستی

به یکی غم چو جان نخواهم داد
یک چه باشد؟ هزار بایستی

دشمن شادکام بسیارند
دوستی غمگسار بایستی

در فراقند زین سفر یاران
این سفر را قرار بایستی

تا بدانستی‌ای ز دشمن و دوست
زندگانی دوبار بایستی

شیر بیشه میان زنجیر است
شیر در مرغزار (۱) بایستی

ماهیان می‌طپند اندر ریگ
چشمه یا جویبار بایستی

بلبل مست سخت مَخمور (۲) است
گلشن و سبزه‌زار بایستی

دیده را عبره (۳) نیست زین پرده
دیده اعتبار بایستی

همه گل‌خواره‌اند این طفلان
مُشَفِّقی (۴) دایه‌وار بایستی

ره بر آب حیات می‌نبرند
خَضِرِی آبخوار (۵) بایستی

دل پیشیمان شده‌ست ز آنچه گذشت
دل امسال، پار (۶) بایستی

اندرین شهر، قحطِ خورشید است
سایه شهریار بایستی

شهر، سرگین پرست، پر گشته‌ست
مُشکِ نافه^(۷) تَتار^(۸) بایستی

مُشک از پُشک^(۹) کس نمی‌داند
مُشک را انتشار بایستی

دولتِ کودکانه می‌جویند
دولتی بی‌عثار^(۱۰) بایستی

چون بمیری بمیرد این هنرت
زین هنرهای عار بایستی

طالبِ کار و بار بسیارند
طالبِ کردگار بایستی

مرگ تا در پی‌ست، روز شب است
شبِ ما را نهار^(۱۱) بایستی

دمِ معدود^(۱۲) اندکی مانده‌ست
نفسی بی‌شمار بایستی

نَفَسِ ایزدی ز سویِ یمن^(۱۳)
بر خلائق نثار بایستی

ملکها ماند و مالکان مُردند
مُلکَتِ^(۱۴) پایدار بایستی

عقل بسته شد و هوا^(۱۵) مُختار^(۱۶)
عقل را اختیار بایستی

هوش‌ها چون مگس در آن دوغ است
هوش‌ها هوشیار بایستی

زین چنین دوغِ زشتِ گندیده
پوز^(۱۷) دل را حذار^(۱۸) بایستی

معدده پردوغ و گوش پر ز دروغ
همّتِ اَلْفَرار^(۱۹) بایستی

گوش‌ها بسته است، لب بر بند از خرد گوشوار بایستی

- (۱) مَرغزار: چمنزار، سبزهزار، زمین سبز و خرم
(۲) مخمور: خمارآلوده
(۳) عیره: عبور کردن، اشک. عبرت: اعتبار، پند گرفتن.
(۴) مُشَفَّق: دلسوز، مهربان
(۵) آبخوار: آشامنده آب
(۶) پار: پارسال، سال گذشته
(۷) نافه: کیسه کوچکی در زیر شکم آهو که مُشک از آن خارج می‌شود.
(۸) تَتار: تاتار، ولایتی از ترکستان که از آنجا مُشکِ خوب آورند.
(۹) پُشک: سرگین
(۱۰) عِثار: سقوط، لغزش
(۱۱) نُه‌ار: روز
(۱۲) مَعْدود: اندک، کم
(۱۳) ز سوی یمن: اشاره به سخن پیامبر(ص) درباره اُویس قرنی که می‌فرمود: من از جانب یمن، بوی خدا را می‌شنوم.
(۱۴) مَلکَت: پادشاهی، سلطنت
(۱۵) هوا: هوی، هوس
(۱۶) مُختار: اختیاردار، صاحب‌اختیار
(۱۷) پوز: پیرامون دهان
(۱۸) خَذار: پرهیز، دوری
(۱۹) اَلقَرار: کلمه‌ای که هنگام گریختن از پیش دشمن یا از خطری سهمگین گفته می‌شود، بگریز، بگریزید.

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۳۱۵۵

در غم یار، یار بایستی
یا غم را کنار بایستی

به یکی غم چو جان نخواهم داد
یک چه باشد؟ هزار بایستی

دشمن شادکام بسیارند
دوستی غمگسار بایستی

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۲۹۹

گویند: شاهِ عشق ندارد وفا، دروغ
گویند: صبح نبود شام تو را، دروغ

گویند: بهر عشق تو خود را چه می‌گشی؟
بعد از فنای جسم نباشد بقا، دروغ

گویند: اشک چشم تو در عشق بیهدهست
چون چشم بسته گشت، نباشد لِقا (۲۰) دروغ

گویند: چون ز دور زمانه برون شدیم
زان سو روان نباشد این جان ما، دروغ

(۲۰) لقا: دیدار، روی، چهره

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۳۲۴

بی‌وفایی دان وفا با ردِّ حق^(۲۱)
بر حقوقِ حق ندارد کس سَبَق

(۲۱) ردِّ حق: آنکه از نظر حق تعالی مردود است.

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۲۸۷۵

در دلش خورشید چون نوری نشانند
پیشش اختر^(۲۲) را مقادیری نماند

(۲۲) اختر: ستاره

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۳۱۳۷

گفت: رُو، هر که غم دین برگزید
باقیِ غمها خدا از وی بُرید

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۵۵۷

خود مَنْ جَعَلَ الْهُمُومَ هَمًّا
از لفظِ رسول خوانده استم

حدیث

«مَنْ جَعَلَ الْهُمُومَ هَمًّا وَاجِدًا هَمَّ الْمَعَارِ كَفَاهُ اللَّهُ هَمَّ دُنْيَاهُ وَمَنْ تَشَعَّبَتْ
بِهِ الْهُمُومُ فِي أَحْوَالِ الدُّنْيَا لَمْ يُبَالِ اللَّهُ فِي أَيِّ أَوْدِيَّتِهِ هَلَكَ.»

«هر کس غم‌هایش را به غمی واحد محدود کند، خداوند غم‌های دنیوی او را از میان می‌برد.
و اگر کسی غم‌های مختلفی داشته باشد. خداوند به او اعتنایی نمی‌دارد
که در کدامین سرزمین هلاک گردد.»

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۲۰۵

عشوق‌هایی کز پی رنگی بُود
عشق نَبُود، عاقبت ننگی بُود

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۱۳۳۷

خَلْقُ رنجورِ دِق و بیچاره‌اند
وز خِدا عِ (۲۳) دیو، سیلی‌باره‌اند (۲۴)

(۲۳) خِدا ع: حیل‌گری

(۲۴) سیلی‌باره: کسی‌که میل فراوانی به زدن سیلی دارد. در اینجا مراد کسی است که خوی آزار و تهاجم بسیار داشته باشد.

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۴۰۵۵

دشمنی داری چنین در سِرِّ خویش
مانعِ عقل‌ست و، خصمِ جان و کیش

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۴۸۰

ملرز بر خود تا بر تو دیگران لرزند
به جانِ تو که تو را دشمنی و رای تو نیست

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۳۴۴

صورتی را چون به دل ره می‌دهند
از ندامت (۲۵) آخرش ده می‌دهند (۲۶)

(۲۵) ندامت: پشیمانی

(۲۶) ده می‌دهند: ابراز حس انزجار و نفرت می‌کنند.

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۴۴۹

گر صورتی آید به دل، گویم: «برون رو ای مُضِلُّ (۲۷)»
ترکیبِ او ویران کنم، گر او نماید لَمْتَرُ (۲۸)

(۲۷) مُضِلُّ: گمراه‌کننده

(۲۸) لَمْتَرُ: چاق، فربه، کاهل، در اینجا یعنی قلدری

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۳۸۰

اول ای جان دفع شرّ موش کُن
وانگهان در جمع گندم جوش کن^(۲۹)

(۲۹) جوش کردن: سعی کردن زیاد

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۳۰۵۶

قضا که تیرِ حوادث به تو همی انداخت
تو را کُند به عنایت از آن سپس سپری^(۳۰)

(۳۰) سپری: سیر بودن

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۱۰۳۳

دیده‌ای کاندُر نَعاسی^(۳۱) شد پدید
کی تواند جز خیال و نیست دید؟
لاجرم^(۳۲) سرگشته گشتیم از ضلال^(۳۳)
چون حقیقت شد نهان، پیدا خیال

(۳۱) نَعاس: چُرت، در اینجا مطلقاً به معنی خواب

(۳۲) لاجرم: به ناچار

(۳۳) ضلال: گمراهی

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۸۲۶

دیده‌یی کو از عَدَم آمد پدید
ذاتِ هستی را همه معدوم دید

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۵۹

کاین تائنی^(۳۴) پرتو رحمان بُود
وآن شتاب از هرّه^(۳۵) شیطان بُود

(۳۴) تائنی: آهستگی، درنگ کردن، تأخیر کردن

(۳۵) هرّه: تکان دادن، در اینجا به معنی تحریک و وسوسه

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۳۲۱۴

عَلَّتِي بَتَّرَ زِ پِنْدَارِ كَمَالِ
نِیَسْتِ اَنْدَرِ جَانِ تُو اِی دُوْدَلَالِ^(۳۶)

(۳۶) دُوْدَلَال: صَاحِبِ نَازِ وَ كَرشَمِه

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۳۲۱۹

دَر تَگِ^(۳۷) جُو هَسْتِ سِرْگِیْنِ اِی فَتْیِ^(۳۸)
گَرچِه جُو صَافِی نَمَایِدِ مَر تُو رَا

(۳۷) تَگ: تِه وَ یُنْ
(۳۸) فَتْی: جَوَان، جَوَانمَرْد

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۳۲۴۰

کَرده حَقِ نَامُوسِ^(۳۹) رَا صَدِ مَن حَدِیدِ^(۴۰)
اِی بَسِی بَسْتِه بِه بِنْدِ نَآپِیدِ

(۳۹) نَامُوس: خُودبِیْنِی، تَکْبُر، حَیْثِیْتِ بَدَلِی مَن ذَهْنِی
(۴۰) حَدِید: اَهْن

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۱۳۸۷

خُویْشِ مُجْرِمِ دَانِ وَ مُجْرِمِ گُو، مَتْرَسِ
تَا نَدْرَدَدِ اَز تُو اَنْ اُسْتَادِ، دَرَسِ

چُون بَگُویِی: جَاهَلَم، تَعْلِیْمِ رِه
اِیْنِچَنِیْنِ اِنْصَافِ اَز نَامُوسِ بِه

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۲۶۷۰

حَکْمِ حَقِ گَسْتَرْدِ بَهْرِ مَآ بَسَاطِ^(۴۱)
کِه بَگُویِیْدِ اَز طَرِیْقِ اَنْبَسَاطِ

(۴۱) بَسَاط: هَرچِیْزِ گَسْتَرْدِی مَآنَدِ فَرشِ وَ سَفْرِه

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۱۱۳۰

چون ملایک، گوی: لَا عِلْمَ لَنَا
تا بگیرد دستِ تو عَلَّمْتَنَا

مانند فرشتگان بگو: «ما را دانشی نیست»
تا «جز آنچه به ما آموختی» دستِ تو را بگیرد.

قرآن کریم، سوره بقره (۲)، آیه ۳۲

«قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ.»

«گفتند: منزهی تو. ما را جز آنچه خود به ما آموخته‌ای دانشی نیست. تویی دانای حکیم.»

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۳۴۴

دم او جان دَهَدَت رُو ز نَفَخْتُ (۴۲) بپذیر
کار او کُنْ فَيَكُون است نه موقوفِ علل

(۴۲) نَفَخْتُ: دمیدم

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۶۵۸

فهم تو چون باده شیطان بُود
کی تو را وهمِ می رحمان بُود؟

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۱۴۱۷

چون ز بی‌صبری قرینِ غیر شد
در فراقش پُر غم و بی‌خیر شد

صُحْبَتِ (۴۳) چون هست زَرِّ دَهْدَه‌ی (۴۴)
پیش خاین چون امانت می‌نهی؟

خوی با او کن کامانتهای تو
ایمن آید از اُفول (۴۵) و از عَتُو (۴۶)

خوی با او کن که خورا آفرید
خوی‌های انبیا (۴۷) را پرورید

(۴۳) صُحْبَتِ: هم‌نشینی
(۴۴) زَرِّ دَهْدَه‌ی: طلای ناب

(۴۵) أَقُولُ: غایب و ناپدید شدن
 (۴۶) عُنُو: مخففِ عُنُو به معنی تعذی و تجاوز
 (۴۷) انبیا: جمع نبی، پیغمبران

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۱۰۴۲

قُلُّ (۴۸) اَعُوذُ (۴۹) خواند باید کای اَحَد
 هین ز نَفَاثَاتِ (۵۰)، افغان وَزْ عَقْدِ (۵۱)

در اینصورت باید سوره قُل اَعُوذُ را بخوانی و بگویی که ای خداوند یگانه،
 به فریاد رس از دست این دمندگان و این گره‌ها.

می‌دمند اندر گره آن ساحرات
 اَلْغِیَاثِ (۵۲) اَلْمُسْتَفَاثِ (۵۳) از بُرد و مات

آن زنان جادوگر در گره‌های افسون می‌دمند. ای خداوندِ دادرس به فریادم
 رس از غلبه دنیا و مقهور شدنم به دست دنیا.

لیک برخوان از زیانِ فعلِ نیز
 که زیانِ قولِ سُست است ای عزیز

(۴۸) قُلُّ: بگو
 (۴۹) اَعُوذُ: پناه می‌برم
 (۵۰) نَفَاثَاتِ: دمندگان
 (۵۱) عَقْدُ: جمع عقده، گره‌ها
 (۵۲) اَلْغِیَاثِ: کمک، فریادرسی
 (۵۳) اَلْمُسْتَفَاثِ: فریادرس، از نام‌های خداوند

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۴۶۰۸

کار آن کارست ای مشتاقِ مست
 کاندر آن کار، ار رسد مرگت، خوش است

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۲۵۰۰

درگذر از فضل و از جَلْدِ (۵۴) و فن
 کار، خدمت دارد و خُلُقِ حَسَنِ

بهر این آوردمان یزدان بُرون
 مَا خَلَقْتُ الْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ

حضرت حق ما را بدین جهت آفرید که او را عبادت کنیم. چنانکه در قرآن کریم فرموده است:
 (جنیان و) آدمیان را نیافریدم جز آنکه مرا پرستش کنند.

قرآن کریم، سوره زاریات (۵۱)، آیه ۵۶

«وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ.»

«جن و انس را جز برای پرستش خود نیافریده‌ام.»

سامری را آن هنر چه سود کرد؟
کآن فن از باب اللّهش (۵۵) مردود کرد

(۵۴) جَلْدِي: چابکی، چالاکي

(۵۵) بَابُ اللَّهِ: درگاه الهی

حکیم سنائی

خودبه‌خود شکل دیو می‌کردند
وز نهیبش (۵۶) غریو (۵۷) می‌کردند

(۵۶) نهیب: فریاد بلند برای ترساندن، تَشْر

(۵۷) غریو: فریاد، بانگ بلند

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۳۱۵۵

دیده را عبره نیست زین پرده
دیده اعتبار بایستی

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۹۴۵

ندای فاعْتَبِرُوا (۵۸) بشنوید اولُوا الْأَبْصَارِ (۵۹)
نه کودکیست، سر آستین چه می‌خابید (۶۰)؟

خود اعتبار چه باشد به جز ز جو جستن (۶۱)؟
هلا، ز جو بجهید آن طرف، چو برنابید (۶۲)

قرآن کریم، سوره حشر (۵۹)، آیه ۲

«... فَأَعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ»

«... پس ای اهل بصیرت، عبرت بگیرید.»

(۵۸) فاعْتَبِرُوا: عبرت بگیرید. اشاره به آیه ۲، سوره حشر (۵۹).

(۵۹) أولُوا الْأَبْصَارِ: صاحبان بصیرت، مردمان روشن‌بین. اشاره به آیه ۲، سوره حشر (۵۹)

(۶۰) خابیدن: جویدن، چیزی را با دندان نرم کردن

(۶۱) جَسْتَن: جهیدن، خیز کردن

(۶۲) بُرِنَا: جوان

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۲۴۸۰

تا کنون کردی چنین، اکنون مکن
تیره کردی آب را، افزون مکن

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۳۶۵۲

از خطر پرهیز آمد مُقْتَرَضٌ (۶۳)
بشنوید از من حدیثِ بی‌عَرَضِ

در فَرَجِ جویی (۶۴)، خَرَدِ سرتیز (۶۵) بِهْ
از کمینگاهِ بلا، پرهیز بِهْ

(۶۳) مُقْتَرَضٌ: واجب گردیده، واجب، لازم

(۶۴) فَرَجِ جویی: رستگاری جُستن

(۶۵) سَرْتیز: هر آنچه که دارای نوکی تیز باشد و در اجسام فرو رود. کنایه از نافع

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۳۱۵۵

معه پردوغ و گوش پر ز دروغ
هَمَّتِ الْفَرَارِ بایستی

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۴۹۶

چون نباشد قَوْتی، پرهیز بِهْ
در فرارِ لَا یُطَاقُ (۶۶) آسانِ بِجَهْ (۶۷)

(۶۶) لَا یُطَاقُ: که تاب نتوان آوردن

(۶۷) آسانِ بِجَهْ: به آسانی فرار کن

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۳۴۰۷

«تصدیق کردنِ اَستَر، جواب‌هایِ شتر را و اقرار آوردن به فضل او بر خود
و از او استعانت خواستن و بدو پناه گرفتن به صدق و نواختنِ شتر،
او را و ره نمودن و یاری دادن پدران و شاهانه»

گفت اَستَر، راست گفتم ای شتر
این بگفت و چشم کرد از اشک پُر

ساعتی بگریست و در پایش فتاد
گفت: ای بگزیده (۶۸) رَبُّ الْعِبَادِ (۶۹)

چه زیان دارد گر از فرخندگی
درپذیری تو مرا در بندگی؟

گفت: چون اقرار کردی پیش من
رُو که رستی تو ز آفاتِ زَمَن

دادی انصاف و، رهیدی از بلا
تو عدو (۷۰) بودی، شدی ز اهلِ وَلَا (۷۱)

خوی بد در ذات تو اصلی نبود
کز بدِ اصلی نیاید جز جُحود (۷۲)

آن بدِ عاریتی باشد که او
آرد اقرار و شود او تویه‌جو

همچو آدم زَلَّتْش (۷۳) عاریه (۷۴) بود
لاجرم اندر زمان تویه نمود

چونکه اصلی بود جرمِ آن بلیس
ره نبودش جانبِ تویه نفیس (۷۵)

رُو که رستی از خود و از خوی بد
و از زبانه نار و از دندانِ دَد (۷۶)

رُو که اکنون دست در دولت زدی
درفکندی خود به بختِ سَرمدی (۷۷)

أَدْخُلِيْ تُو فِيْ عِبَادِيْ يَافْتِيْ
أَدْخُلِيْ فِيْ جَنَّتِيْ دَرِيَافْتِيْ

تو حقیقتِ «داخل شو در میان بندگانم» را یافتی،
و حقیقتِ «داخل شو در بهشتم» را دریافتی.

قرآن کریم، سوره فجر (۸۹)، آیات ۲۷ تا ۳۰

«يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ»

«ای روح آرامش‌یافته،»

«ارْجِعِي إِلَيَّ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَةً»

«خشنود و پسندیده به سوی پروردگارت بازگرد،»

«فَادْخُلِي فِي عِبَادِي»

«و در زمره بندگان من داخل شو،»

«وَادْخُلِي جَنَّتِي»

«و به بهشت من درآی.»

در عبادش (۷۸) راه کردی خویش را
رفتی اندر خُلد (۷۹) از راهِ خفا

إِهْدِنَا (۸۰) كَفْتِي صِرَاطَ الْمُسْتَقِيمِ (۸۱)
دستِ تو بگرفت و بُردت تا نَعِيمِ (۸۲)

قرآن کریم، سوره حمد (۱)، آیه ۶

«اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

«ما را به راه راست هدایت کن.»

نار بودی، نور گشتی ای عزیز
غوره بودی، گشتی انگور و مویز

اختری بودی، شدی تو آفتاب
شاد باش، اللَّهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ (۸۳)

ای ضیاء الحق حُسام الدین بگیر
شَهِدِ خَویش اندر فِکَن در حوضِ شیر

تا رَهَد آن شیر از تغییرِ طعم
یابد از بحرِ مزه تکثیرِ طعم

متصل گردد بدان بحرِ السُّت
چونکه شد دریا، ز هر تغییرِ رست

مَنْفَذِي يَابِدُ دَرِ اَنْ بَحْرِ عَسَلٍ
اَفْتَى رَا نُبُوْدُ اَنْدَرِ وِي عَمَلٍ

غُرْهِي كُنْ شِيْرُوَارِ اِي شِيْرِ حَقِّ
تَا رُوْدُ اَنْ غُرْهَ بَرِ هَفْتَمِ طَبَقِ

چه خبِرِ جَانِ مَلُوْلِ سِيْرِ رَا؟
كِي شِنَاسِدُ مَوْشِ، غُرْهَ شِيْرِ رَا؟

بَرْنُوِيْسِ اِحْوَالِ خُوْدِ بَا اَبِ زَرِ
بِهَرِ هَرِ دَرِيَادَلِي نِيكُوْكَهَرِ

اَبِ نِيْلَسْتِ اَيْنِ حَدِيْثِ جَانْفَزَا
يَاْرِيشِ دَرِ چِشْمِ قَبْطِي خُوْنِ نَمَا

- (۶۸) بگزیده: برگزیده
(۶۹) رَبُّ الْعِبَادِ: پروردگار بندگان
(۷۰) عَدُو: دشمن
(۷۱) وَلَا: دوستی
(۷۲) جُحُوْد: انکار کردن
(۷۳) رُلْتُ: لغزش، خطا
(۷۴) عَارِيَه: قرضی
(۷۵) نَقِيْس: گرانبها، مرغوب
(۷۶) دَد: حیوان وحشی، در اینجا من زهنی
(۷۷) سَرْمَدِي: همیشگی، جاودانه
(۷۸) عِيَاد: بندگان
(۷۹) خُلْد: بهشت
(۸۰) اِهْدِنَا: ما را هدایت کن.
(۸۱) صِرَاطُ الْمُسْتَقِيْم: راه راست
(۸۲) نَعِيْم: نعمت‌های بهشت
(۸۳) اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ: حق تعالی به راستی و درستی داناتر است.

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۱۳۸۷

خُوِيْشِ مُجْرِمِ دَانِ وِ مُجْرِمِ گُو، مَتْرَسِ
تَا نَدْرَدَدِ اَنْ تُو اَنْ اُسْتَادِ، دَرَسِ

چون بگویی: جاهلم، تعلیم ده
این‌چنین انصاف از ناموس (۸۴) به

از پدر آموز ای روشن‌جبین (۸۵)
رَبَّنَا كَفْتُ وِ، ظَلَمْنَا (۸۶) پيش از اين

قرآن کریم، سوره اعراف (۷)، آیه ۲۳

«قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ.»

«گفتند: ای پروردگار ما، به خود ستم کردیم و اگر ما را نیامرزی و بر ما رحمت نیآوری از زیان‌دیدگان خواهیم بود.»

نه بهانه کرد و، نه تزویر ساخت
نه لَوای (۸۷) مکر و حیلت برفراخت

باز آن ابلیس، بحث آغاز کرد
که بَدَم من سُخْرُو، کردیم زرد

رنگ، رنگ توست، صَبَاغَم (۸۸) تویی
اصلِ جَرَم و آفت و داغم تویی

هین بخوان: رَبِّ بِمَا أَعُوذُنِي
تا نگردي جبری و، کژ کم تنی

قرآن کریم، سوره اعراف (۷)، آیه ۱۶

«قَالَ فِيمَا أَعُوذُنِي لِأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ.»

«گفت: حال که مرا گمراه ساخته‌ای، من هم ایشان را از راه راست تو منحرف می‌کنم.»
[ما به‌عنوان من‌ذهنی هم خودمان را گمراه می‌کنیم و هم
به هرکسی که می‌رسیم او را به واکنش درمی‌آوریم.]

بر درختِ جبر تا کی برجھی
اختیارِ خویش را یکسو نهی؟

همچو آن ابلیس و ذُرِّيَاتِ (۸۹) او
با خدا در جنگ و اندر گفت و گو

(۸۴) ناموس: خودبینی، تکبر، حیثیت بدلی من ذهنی

(۸۵) جَبِين: پیشانی

(۸۶) ظَلَمْنَا: ستم کردیم

(۸۷) لَوَا: برچم

(۸۸) صَبَاغ: رنگرز

(۸۹) ذُرِّيَات: جمع ذُرِّيَّة به معنی فرزندان، نسل

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۳۸۷

چون آب باش و بی‌گره، از زخم دندان‌ها بجه
من تا گره دارم، یقین می‌کویی و می‌ساییم

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۳۷۰۶

کی سیه گردد به آتش روی خوب؟
کو نهد گل‌گونه از تقوی القلوب؟

قرآن کریم، سوره حج (۲۲)، آیه ۳۲

«ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ.»

«آری، و هرکه محترم داند شعائر خدا را، بدان که این کار از تقوای دل سرچشمه می‌گیرد.»

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۴۱۱

جان، همه روز از لگدکوب^(۹۰) خیال
وز زیان و سود، وز خوفِ زوال

نی صفا می‌ماندش، نی لطف و فر
نی به سوی آسمان، راه سفر

(۹۰) لگدکوب: لگدکوبی، مجازاً رنج و آفت

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۸۶۲

قومی که بر بُراق^(۹۱) بصیرت سفر کنند
بی ابر و بی‌غبار در آن مه نظر کنند

در دانه‌های شهوتی آتش زنند زود
وز دامگاهِ صعب^(۹۲) به یک تک^(۹۳) عبیر کنند^(۹۴)

(۹۱) بُراق: اسب تندرو، مرکب هوشیاری، مرکبی که پیامبر در شب معراج بر آن سوار شد.

(۹۲) صعب: سخت و دشوار

(۹۳) تک: ناختن، دویدن، حمله

(۹۴) عبیر کردن: عبور کردن و گذشتن

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۱۴۱۵

کاش چون طفل از جیل (۹۵) جاهل بُدی
تا چو طفلان چنگ در مادر زدی

یا به علمِ نَقْلُ کم بودی مَلی (۹۶)
علمِ وحیِ دل، ربودی از ولی

با چنین نوری، چو پیش آری کتاب
جانِ وحیِ آسایِ تو، آردِ عتاب (۹۷)

چون تیمم با وجود آب، دان
علمِ نَقْلُ با دمِ قطبِ زمان

خویش ابله کن، تَبَع (۹۸) میرو سپس
رستگی زین ابلهی یابی و بس

اَكْثَرُ اَهْلِ الْجَنَّةِ الْبُلُّه، ای پدر
بهر این گفته‌ست سلطانُ الْبَشَرِ

حدیث نبوی

«اَكْثَرُ اَهْلِ الْجَنَّةِ الْبُلُّه»

«بیشتر اهل بهشت، ابلهان‌اند»

(۹۵) جیل: حیلها
(۹۶) مَلی: مخفف مَلی، به معنی پُر
(۹۷) عتاب: نکوهش
(۹۸) تَبَع: تابع

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۲۰۷۷

یادِ النَّاسِ مَعَارِن، هین بیار
معدنی باشد فزون از صد هزار

این کلام را به یاد آور که آدمیان همانند کان‌ها هستند.
یک کان، بیش از صد هزار کانِ دیگر ارزش دارد.

حدیث

«النَّاسُ مَعَادِرٌ تَجِدُونَ، خِيَارَهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارَهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقَهُوا.»

«مردم همچون کان‌ها و معادن‌اند، برگزیده آنان به دوران جاهلیت، برگزیده آنان در اسلام است به شرط آنکه دانای به معارف اسلامی باشند.»

معدن لعل و، عقیقِ مُکْتَنَسِ^(۹۹)
بهترست از صد هزاران کانِ مس

احمدا، اینجا ندارد مال سود
سینه باید پر ز عشق و درد و دُود

اَعْمَى روشن‌دل آمد، در مَبْنَد
پند، او را ده که حق اوست پند

گر دو سه ابله تو را مُنْكَر شدند
تلخ کی گردی چو هستی کانِ قند؟

قرآن کریم، سوره شعراء (۲۶)، آیات ۸۸ و ۸۹

«يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ.»

«روزی که نه مال سود می‌دهد و نه فرزندان.»

«إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ.»

«مگر آن کس که با قلبی رسته از شرک به نزد خدا بیاید.»

گر دو سه ابله تو را تهمت نهد
حق برای تو گواهی می‌دهد

گفت: از اقرارِ عالمِ فارغم
آنکه حق باشد گواه، او را چه غم؟

گر خُفَاشی را ز خورشیدی خوری‌ست
آن دلیل آمد که آن خورشید نیست

نفرتِ خُفَاشکان باشد دلیل
که مَنَمِ خورشیدِ تابانِ جلیل

گر گلابی را جَعَلَ (۱۰۰) راغب شود
آن دلیل ناگلابی می‌کند

گر شود قلبی (۱۰۱) خریدارِ مَحَك
در مَحَكِّاش درآید نقص و شک

دُزد، شب خواهد، نه روز، این را بدان
شبِ نِیم، روزم که تا بم در جهان

فارِقَم (۱۰۲)، فاروقم (۱۰۳) و، غَلْبِروار
تا که از من که نمی‌یابد گذار

آرد را پیدا کنم من از سُبُوس
تا نمایم کاین نُفُوش است، آن نفوس

من چو میزانِ خدایم در جهان
وانمایم هر سبک را از گران

گاو را داند خدا گوساله‌یی
خَر خریداری و، درخور کاله‌یی

من نه گاوم، تا که گوساله‌م خَرَد
من نه خارم، که اشتری از من چَرَد

او گمان دارد که با من جور (۱۰۴) کرد
بلکه از آیینۀ من روفت گُرد

(۹۹) مَكْتَبِس: مستور و پوشیده

(۱۰۰) جَعَلَ: سیرگین‌گردانک، حیوانی شبیه سوسک که از بوی نامطبوع لذت می‌برد.

(۱۰۱) قلب: آنچه تقلبی و قلابی است.

(۱۰۲) فارِق: فرق‌گذارنده میان حق و باطل

(۱۰۳) فاروق: بسیار فرق‌گذارنده

(۱۰۴) جور: ظلم و ستم

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۴۲۲

سایۀ یزدان چو باشد دایه‌اش (۱۰۵)
وارهاند از خیال و سایه‌اش

سایۀ یزدان (۱۰۶) بود بنده خدا
مردۀ این عالم و زنده خدا

دامنِ او گیر زوتر (۱۰۷) بی‌گمان
تا رهی در دامنِ آخرزمان

كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ نَقَشِ اولیاست
کو دلیل (۱۰۸) نور خورشیدِ خداست

منظور از آیه كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ (چگونه سایه‌اش را گسترده) اینست که ولی خدا مظهر کامل خداوند است. و آن سایه، یعنی آن ولی خدا دلیل بر نور خداوند است. یعنی او راهنمای مردم به سوی خداوند است.

قرآن کریم، سوره فرقان (۲۵)، آیه ۴۵

«أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ...»

«آیا به [قدرت و حکمت] پروردگارت ننگریستی که چگونه سایه را امتداد داد و گستراند؟ ...»

اندرین وادی مرو بی این دلیل
لا أُحِبُّ الْأَفْلِينَ گو چون خلیل (۱۰۹)

قرآن کریم، سوره انعام (۶)، آیه ۷۶

«فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْأَفْلِينَ.»

«چون شب او را فروگرفت، ستاره‌ای دید. گفت: «این است پروردگار من.» چون فرو شد، گفت: «فروشوندگان را دوست ندارم.»»

رُؤِ سَایه آفتابی را بیاب
دامنِ شه شمس تبریزی بتاب (۱۱۰)

(۱۰۵) دایه: زنی که طفل را با شیر خود پرورش دهد.
(۱۰۶) سایه یزدان: کنایه از ولی خداست.
(۱۰۷) زوتر: زودتر
(۱۰۸) دلیل: راهنما
(۱۰۹) خلیل: دوست؛ خلیل‌الله، لقب حضرت ابراهیم (ع) است.
(۱۱۰) بتاب: بگیر

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۱۰۷۸

گاو و خر را فایده چه در شکر؟
هست هر جان را یکی قوتی (۱۱۱) دگر

لیک گر آن قوت بر وی عارضیست
پس نصیحت کردن او را رایضیست (۱۱۲)

چون کسی کاو از مرض گل داشت دوست
گرچه پندارد که آن خود قوتِ اوست

قوتِ اصلی را فراموش کرده است
روی، در قوتِ مرض آورده است

نوش^(۱۱۳) را بگذاشته، سم خورده است
قوتِ علت^(۱۱۴) را چو چربیش^(۱۱۵) کرده است

قوتِ اصلی بشر، نورِ خداست
قوتِ حیوانی مر او را ناسزاست

لیک از علتِ درین افتاد دل
که خورد او روز و شب زین آب و گل

روی زرد و، پای سست و، دل سبک
کو غذایِ وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُك؟

قرآن کریم، سوره ذاریات (۵۱)، آیه ۷

«وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُك.»

«سوگند به آسمان که دارای راه‌هاست.»

آن، غذایِ خاصگانِ دولت است
خوردنِ آن، بی‌گلو و آلت است

شد غذایِ آفتاب از نورِ عرش
مر حسود و دیو را از دودِ فرش

(۱۱۱) قوت: غذا

(۱۱۲) رایضی: رام کردنِ اسبِ سرکش، در اینجا یعنی دارای اثر تربیتی

(۱۱۳) نوش: شهد، انگبین

(۱۱۴) علت: مرض

(۱۱۵) چربیش: چربی، روغن

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۲۹۵

هر که را مُشک نصیحت سود نیست
لاجرم با بویِ بد خو کردنی‌ست

مشرکان را ز آن نجس خوانده‌ست حق
کاندرونِ پُشک^(۱۱۶) زادند از سَبَق^(۱۱۷)

قرآن کریم، سوره توبه (۹)، آیه ۲۸

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا ...»

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید، مشرکان نجسند
و از سال بعد نباید به مسجد الحرام نزدیک شوند...»

کرم کو زاده‌ست در سرگین، ابد
می‌نگراند به عنبر، خوی خود

چون نَرَد بر وی نثارِ رَش^(۱۱۸) نور
او همه جسم است، بی‌دل چون قُشور^(۱۱۹)

ور ز رَش نور، حق قسمیش داد
هم‌چو رسمِ مصر، سرگین مرغِ زاد

لیک نه مرغِ خسیسِ خانگی
بلکه مرغِ دانش و فرزانیگی

تو بدان مانی، کز آن نوری، تهی
ز آنکه بینی بر پلیدی می‌نهی

از فراق زرد شد رُخسار و رو
برگِ زردی، میوه ناپخته تو

دیگ ز آتش شد سیاه و دودفام
گوشت از سختی چنین مانده‌ست خام

هشت سالت جوشِ دادم در فراق
کم نشد یک ذره خامیت و نفاق

غوره تو سنگبسته^(۱۲۰) کز سَقام^(۱۲۱)
غوره‌ها اکنون مویزند و، تو خام

(۱۱۶) پُشک: سرگین گاو و گوسفند و شتر
(۱۱۷) سَبَق: در اینجا منظور ازل است. (مقابلِ ابد)
(۱۱۸) رَش: پاشیدن
(۱۱۹) قُشور: جمع قِشر به معنی پوست
(۱۲۰) سنگبسته: سفت و سخت، کال

(۱۲۱) سَقَام: بیماری

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۳۱۵۵

در غم یار، یار بایستی
یا غم را کنار بایستی

به یکی غم چو جان نخواهم داد
یک چه باشد؟ هزار بایستی

دشمن شادکام بسیارند
دوستی غمگسار بایستی

در فراقند زین سفر یاران
این سفر را قرار بایستی

تا بدانستی‌ای ز دشمن و دوست
زندگانی دوبار بایستی

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۳۷۸۱

با سلیمان، پای در دریا بینه
تا چو داود آب، سازد صد زره

آن سلیمان، پیش جمله حاضرست
لیک غیرت چشم‌بند و، ساحرست

تا ز جهل و، خوابناکی و، فُضول^(۱۲۲)
او به پیش ما و، ما از وی ملول^(۱۲۳)

(۱۲۲) فُضول: یاوه‌گو

(۱۲۳) مَلول: افسرده، اندوهگین

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۷۰۲

دَرره شرابِ یکسان، تا جمله جمع باشیم
تا نقشهایِ خود را یکیک فروتراشیم^(۱۲۴)

از خویش خواب گردیم^(۱۲۵) هم‌رنگ آب گردیم
ما شاخِ یک درختیم، ما جمله خواجه‌تاشیم^(۱۲۶)

(۱۲۴) فروتراشیدن: خشک شدن و ریختن چیزی

(۱۲۵) از خویش خواب گشتن: از خود بپخود شدن، از خود گذشتن
(۱۲۶) خواجه‌تاش: دو غلام که یک سرور دارند، همکار، هم قطار

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۳۵۰۱

اوّل و آخر تویی ما در میان
هیچ هیچی که نیاید در بیان

همانطور که عظمت بی‌نهایت الهی قابل بیان نیست و باید به آن زنده شویم،
ناچیزی ما هم به عنوان من ذهنی قابل بیان نیست و ارزش بیان ندارد.
باید هر چه زودتر آن را انکار کنیم و به او زنده شویم.

قرآن کریم، سوره حدید (۵۷)، آیه ۳

«هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ.»

«اوست اوّل و آخر و ظاهر و باطن، و او به هر چیزی داناست.»

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۳۰۱۳

یار در آخرزمان کرد طرب‌سازی
باطن او جدّ جدّ، ظاهر او بازی

جمله عشاق را یار بدین علم گشت
تا نکند هان و هان، جهل تو طنّازی

در حرکت باش از آنک، آب روان نفسرد (۱۳۷)
کز حرکت یافت عشق سیر سراندازی

(۱۳۷) فُسُردن: بیخ بستن، منجمد شدن

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۲۸۶۸

گر هزاران مدّعی سر برزند
گوش، قاضی جانبِ شاهد کند

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۲۸۷۲

حق همی خواهد که تو زاهد شوی
تا غرض بگذاری و شاهد شوی

کاین غَرَضِها پَردهٔ دیده بُود
بر نظر چون پرده پیچیده بُود

پس نیند جمله را با طَمَّ (۱۲۸) و رَمَّ (۱۲۹ و ۱۳۰)
حُبُّكَ الْأَشْيَاءَ يُعْمَى وَ يُصَمُّ

حدیث

«حُبُّكَ الْأَشْيَاءَ يُعْمَى وَ يُصَمُّ.»

«عشقی تو به اشیاء تو را کور و کر می‌کند.»

(۱۲۸) طَمَّ: دریا و آب فراوان
(۱۲۹) رَمَّ: زمین و خاک
(۱۳۰) با طَمَّ و رَمَّ: در اینجا یعنی با جزئیات

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۲۹۳۸

مؤمن کَیْسِ (۱۳۱) مُمِیزِ (۱۳۲) کو که تا
باز داند حیزکان (۱۳۳) را از فَتی (۱۳۴)؟

حدیث

«الْمُؤْمِنُ كَيْسٌ فَطِنٌ حَذِرٌ»

«مؤمن، زیرک و هوشمند و با پرهیز است.»

(۱۳۱) کَیْسِ: زیرک
(۱۳۲) مُمِیزِ: تمیزدهنده، تشخیص‌دهنده
(۱۳۳) حیزکان: نامردان؛ حیز به معنی نامرد و مخنث است.
(۱۳۴) فَتی: جوانمرد، کریم

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۱۴۴۲

جبر، باشد پَر و بالِ کاملان
جبر، هم زندان و بندِ کاهلان

همچو آبِ نیل دان این جبر را
آب، مؤمن را و، خون مر گُبر را

بال، بازان را سوی سلطان بَرَد
بال، زاغان را به گورستان بَرَد

بازگرد اکنون تو در شرحِ عدم
که چو پازهرست و، پنداریش سَم

همچو هندوبچه هین ای خواجه‌تاش (۱۳۵)
رُو، ز محمودِ عدم ترسان مباش

از وجودی ترس کاکنون در وی‌ای
آن خیالت لا شئی و تو لا شئی‌ای

لا شیبی بر لا شیبی عاشق شده‌ست
هیچ نی مر هیچ نی را ره زده‌ست

چون برون شد این خیالات از میان
گشت نامعقول تو بر تو عیان

(۱۳۵) خواجه‌تاش: دو غلامی که یک صاحب داشته باشند.

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۴۵۸

پیش ز زندانِ جهان با تو بدم من همگی
کاش برین دامگهم هیچ نبودى گذری

چند بگفتم که: خوشم، هیچ سفر می‌نروم
این سفرِ صعب نگر ره ز علی تا به ثری (۱۳۶)

لطف تو بفریفت مرا، گفت: برو هیچ مرم
بدرقه باشد کرمم، بر تو نباشد خطری

چون به غریبی بروی، فرجه کنی (۱۳۷)، پخته شوی
باز بیایی به وطن با خبری، پرهیزی

(۱۳۶) ز علی تا به ثری: از افلاک تا خاک
(۱۳۷) فرجه کردن: تفرج کردن، رهایی از غم و اندوه با گردش

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۳۳۱۹

عقل جزوی همچو برق است و درخشش (۱۳۸)
در درخششی کی توان شد سوی و خش (۱۳۹)؟

نیست نورِ برق، بهر رهبری
بلکه امرست ابر را که می‌گری

برقِ عقلِ ما برای گریه است
تا بگرید نیستی در شوقِ هست

عقلِ کودک گفت بر کُتَّاب (۱۴۰) تَن (۱۴۱)
لیک نتواند به خود آموختن

عقلِ رنجور آردش سویِ طبیب
لیک نَبُود در دوا عقلش مُصیب (۱۴۲)

(۱۳۸) دَرْخَش: آذرخش، برق

(۱۳۹) وَخَش: نام شهری در ماوراءالنهر کنار رود جیحون

(۱۴۰) كُتَّاب: مکتبخانه

(۱۴۱) تَن: فعل امر از مصدر تَنَدَن، دلالت دارد بر خود را به هر چیزی بستن، بر چیزی یا کاری مصمم بودن، مدام به کاری یا چیزی مشغول بودن

(۱۴۲) مُصیب: اصابت‌کننده، راستکار، راست و درست عمل‌کننده

مجموع لغات:

- (۱) مَرغزار: چمنزار، سبزهزار، زمین سبز و خرم
- (۲) مخمور: خمارآلوده
- (۳) عبره: عبور کردن، اشک، عبرت: اعتبار، پند گرفتن.
- (۴) مُشَفِّق: دل‌سوز، مهربان
- (۵) آبخوار: آشامنده آب
- (۶) پار: پارسال، سال گذشته
- (۷) نافه: کیسه کوچکی در زیر شکم آهو که مُشک از آن خارج می‌شود.
- (۸) تَتَّار: تاتار، ولایتی از ترکستان که از آنجا مُشکِ خوب آورند.
- (۹) پُشک: سرگین
- (۱۰) عَنَّار: سقوط، لغزش
- (۱۱) نَهَّار: روز
- (۱۲) مَعْدُود: اندک، کم
- (۱۳) ز سویِ یمن: اشاره به سخن پیامبر(ص) دربارهٔ اُویسِ قَرَنی که می‌فرمود: من از جانب یمن، بوی خدا را می‌شنوم.
- (۱۴) مُلُکت: پادشاهی، سلطنت
- (۱۵) هوا: هوی، هوس
- (۱۶) مُخْتار: اختیاردار، صاحب‌اختیار
- (۱۷) پیرامون دهان
- (۱۸) حَذَّار: پرهیز، دوری
- (۱۹) اَلْفَرَّار: کلمه‌ای که هنگام گریختن از پیش دشمن یا از خطری سهمگین گفته می‌شود، بگریز، بگریزید.
- (۲۰) لِقَا: دیدار، روی، چهره
- (۲۱) رَدُّ حَقِّ: آنکه از نظر حق تعالی مرود است.
- (۲۲) اختر: ستاره
- (۲۳) خُداع: حيله‌گری
- (۲۴) سیلی‌باره: کسی که میل فراوانی به زدن سیلی دارد. در اینجا مراد کسی است که خوی آزار و تهاجم بسیار داشته باشد.
- (۲۵) ندامت: پشیمانی
- (۲۶) دَه می‌دهند: ابراز حس انزجار و نفرت می‌کنند.
- (۲۷) مُضِلُّ: گمراه‌کننده
- (۲۸) لَمْتَرُ: چاق، قره، کاهل، در اینجا یعنی قلدری
- (۲۹) جوش کردن: سعی کردن زیاد

- (۳۰) سپری: سپر بودن
 (۳۱) نُعاس: چُرَت، در اینجا مطلقاً به معنی خواب
 (۳۲) لَاجِرْم: به ناچار
 (۳۳) ضَالَل: گمراهی
 (۳۴) تَأْتَى: آهستگی، درنگ کردن، تأخیر کردن
 (۳۵) هَزَه: تکان دادن، در اینجا به معنی تحریک و وسوسه
 (۳۶) نُودِلَال: صاحبِ ناز و کرشمه
 (۳۷) تَک: تَه و بُن
 (۳۸) قَتَى: جوان، جوانمرد
 (۳۹) ناموس: خودبینی، تکبر، حیثیت بدلی من زهنی
 (۴۰) حَدِيد: آهن
 (۴۱) بِسَاط: هرچیز گسترده‌ای مانند فرش و سفره
 (۴۲) نَفَحْتُ: دمیدم
 (۴۳) صحبت: هم‌نشینی
 (۴۴) زَرَّ هُدَهی: طلالی ناب
 (۴۵) اُفُول: غایب و ناپدید شدن
 (۴۶) عَتُو: مخففِ عَتُو به معنی تعدی و تجاوز
 (۴۷) انبیا: جمع نبی، پیغمبران
 (۴۸) قُل: بگو
 (۴۹) اَعُوذُ: پناه می‌برم
 (۵۰) نَفَاتَات: دمندهگان
 (۵۱) عَقَد: جمع عقده، گره‌ها
 (۵۲) اَلْغِيَاث: کمک، فریادرسی
 (۵۳) اَلْمُسْتَعَاث: فریادرس، از نام‌های خداوند
 (۵۴) جَلْدی: چابکی، چالاک‌ی
 (۵۵) بَابُ اللَّهِ: درگاه الهی
 (۵۶) نَهیب: فریاد بلند برای ترساندن، تَشَر
 (۵۷) غریو: فریاد، بانگ بلند
 (۵۸) فَاَعْتَبِرُوا: عبرت بگیرید. اشاره به آیه ۲، سوره حشر (۵۹).
 (۵۹) اُولُوا الْاَبْصَار: صاحبان بصیرت، مردمان روشن‌بین. اشاره به آیه ۲، سوره حشر (۵۹)
 (۶۰) خاییدن: جویدن، چیزی را با دندان نرم کردن
 (۶۱) جَسْتَن: جهیدن، خیز کردن
 (۶۲) بَرْنَا: جوان
 (۶۳) مُفْتَرَض: واجب گردیده، واجب، لازم
 (۶۴) فَرَجِجوی: رستگاری جَسْتَن
 (۶۵) سَرْتِيز: هر آنچه که دارای نوکی تیز باشد و در اجسام فرو رود. کنایه از نافذ
 (۶۶) لا يَطَاق: که تاب نتوان آوردن
 (۶۷) آسان بچه: به آسانی فرار کن
 (۶۸) بَکْزیده: برگزیده
 (۶۹) رَبُّ الْعِيَاد: پروردگارِ بندگان
 (۷۰) عَدُو: دشمن
 (۷۱) وَلَا: دوستی
 (۷۲) جُحود: انکار کردن
 (۷۳) زَلت: لغزش، خطا
 (۷۴) عاریه: قرضی
 (۷۵) نَفیس: گرانبها، مرغوب
 (۷۶) دَد: حیوان وحشی، در اینجا من زهنی
 (۷۷) سَرْمَدی: همیشگی، جاودانه
 (۷۸) عیاد: بندگان
 (۷۹) خُلد: بهشت
 (۸۰) اِهْتِنَا: ما را هدایت کن.

- (۸۱) صِرَاطُ الْمُسْتَقِيمِ: راه راست
 (۸۲) نَعِيمٌ: نعمت‌های بهشت
 (۸۳) اللَّهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ: حق تعالی به راستی و درستی داناتر است.
 (۸۴) ناموس: خودبینی، تکبر، حیثیت بدلی من ذهنی
 (۸۵) جَبِينٌ: پیشانی
 (۸۶) ظَلَمْنَا: ستم کردیم
 (۸۷) لَوْ: پرچم
 (۸۸) صَبَاغٌ: رنگرز
 (۸۹) ذُرِّيَّاتٌ: جمع ذُرِّيَّةٌ به معنی فرزند، نسل
 (۹۰) لُغْدُكُوبٌ: لگدکوبی، مجازاً رنج و آفت
 (۹۱) بُرَاقٌ: اسب تندرو، مرکب هوشیاری، مرکبی که پیامبر در شب معراج بر آن سوار شد.
 (۹۲) صَعَبٌ: سخت و دشوار
 (۹۳) تَكَ: تاختن، دویدن، حمله
 (۹۴) عَبْرٌ كَرْدَنٌ: عبور کردن و گذشتن
 (۹۵) حَيْلٌ: حيله‌ها
 (۹۶) مَلَى: مخفف مَلَىء، به معنی پُر
 (۹۷) عِتَابٌ: نکوهش
 (۹۸) تَبِعٌ: تابع
 (۹۹) مُكْتَنِسٌ: مستور و پوشیده
 (۱۰۰) جُعِلٌ: سرگین‌گردانک، حیوانی شبیهه سوسک که از بوی نامطبوع لذت می‌برد.
 (۱۰۱) قَلْبٌ: آنچه قلبی و قلبی است.
 (۱۰۲) فَارِيقٌ: فرق‌گذارنده میان حق و باطل
 (۱۰۳) فَارُوقٌ: بسیار فرق‌گذارنده
 (۱۰۴) جُورٌ: ظلم و ستم
 (۱۰۵) دایه: زنی که طفل را با شیر خود پرورش دهد.
 (۱۰۶) سایهٔ یزدان: کنایه از ولی خداست.
 (۱۰۷) زوِترٌ: زودتر
 (۱۰۸) دلیله: راهنما
 (۱۰۹) خلیل: دوست؛ خلیل‌الله، لقب حضرت ابراهیم (ع) است.
 (۱۱۰) بَتَابٌ: بگیر
 (۱۱۱) قُوتٌ: غذا
 (۱۱۲) رَايِضِيٌّ: رام کردن اسب سرکش، در اینجا یعنی دارای اثر تربیتی
 (۱۱۳) نُوشٌ: شهد، انکبین
 (۱۱۴) عَلَتْ: مرض
 (۱۱۵) چَرِيْشٌ: چربی، روغن
 (۱۱۶) پُشْكَ: سرگین گاو و گوسفند و شتر
 (۱۱۷) سَبَقٌ: در اینجا منظور ازل است. (مقابل اَبَد)
 (۱۱۸) رَشٌ: پاشیدن
 (۱۱۹) قُشُورٌ: جمع قِشْر به معنی پوست
 (۱۲۰) سَنَگِيسْتَه: سفت و سخت، کال
 (۱۲۱) سَنَقَامٌ: بیماری
 (۱۲۲) قَصُولٌ: یاومگو
 (۱۲۳) مَلُولٌ: افسرده، اندوهگین
 (۱۲۴) فَرُوْتَرَشِيْدِنٌ: خشک شدن و ریختن چیزی
 (۱۲۵) از خویش خواب گشتن: از خود بیخود شدن، از خود گذشتن
 (۱۲۶) خواجه‌تاش: دو غلام که یک سرور دارند، همکار، هم قطار
 (۱۲۷) فِيسْرَدِنٌ: یخ بستن، منجمد شدن
 (۱۲۸) طِمٌّ: دریا و آب فراوان
 (۱۲۹) رِمٌّ: زمین و خاک
 (۱۳۰) بَا طِمٌّ وَ رِمٌّ: در اینجا یعنی با جزئیات
 (۱۳۱) کِيسٌ: زیرک

- (۱۳۲) مُمَيِّزٌ: تمیزدهنده، تشخیص‌دهنده
- (۱۳۳) حَيْرَکَانَ: نامردان؛ حیز به معنی نامرد و مَخْنَثٌ است.
- (۱۳۴) فَتَى: جوانمرد، کریم
- (۱۳۵) خَواجِه‌تاش: دو غلامی که یک صاحب داشته باشند.
- (۱۳۶) زِ عَلٰی تا به تَرٰی: از افلاک تا خاک
- (۱۳۷) فُرَجِه کردن: تَفْرِج کردن، رهایی از غم و اندوه با گردش
- (۱۳۸) دَرِخْش: آذرخش، برق
- (۱۳۹) وَخْش: نام شهری در ماوراءالنهر کنار رویه جیحون
- (۱۴۰) کُتَّاب: مکتبخانه
- (۱۴۱) تَنّ: فعل امر از مصدر تنیدن، دلالت دارد بر خود را به هر چیزی بستن، بر چیزی یا کاری مصمّم بودن، مدام به کاری یا چیزی مشغول بودن
- (۱۴۲) مُصِيبٌ: اصابت‌کننده، راست‌کار، راست و درست عمل‌کننده